

„Tudományos önismeret: Először krokodil vagyok, s csak utána állat”

Sz. Dévai Judit: Identitás szélzúgásban. Komáromi Lapok, Komárno 1993. 123 p.

Sz. Dévai Judit könyvének vezérfonalát két vizsgálat, a komáromi magyar tannyelvű gimnázium történelem tankönyveinek elemzése és egy, a végzős diákokkal készült kérdőíves felmérés adja. A „szélzúgás” vélhetőleg a rendszerváltás körüli hányattatott időkre utal, de ezt a dimenziót a kutatás s a könyv nemigen követi aztán. Mivel mind a szerző, mind a magasztos hangú előszót jegyző Tarics Péter szociológiai tanulmányról beszél, a recenzens most e diszciplína szempontjai szerint veszi górcső alá az ismertett kutatási módszereket és eredményeket. (Teszi ezt mindannak ellenére, hogy szívesebben kérdezné meg arról Tarics Pétert, hogy mit jelent az a mellékmondat, mely szerint a szerző „tudományos alapra helyezi a szlovákiai magyar önismeretet”, majd e szavakkal ajánlja a nyájas olvasóknak: a könyv „nem hiányozhat a magyar családok könyvespolcáról”. Kérjük meg bátran, s mi léssen a szlovák, német, zsidó olvasókkal? Azok maradjanak tudatlanul? Ezek azonban az előszó írójának baklövésai, nem Sz. Dévai Judit felel értük.)

Lássuk tehát fejezetről fejezetre, hogyan helyeződik tudományos alapokra a nemzeti önismeret?

Az első fejezet az identitás bonyolult problematikájában igyekszik eligazodni. Az én-, a személyes és a társadalmi identitás tisztázása a jól bevált definíciók segítségével történik, csak azon csodálkozhat az olvasó, hogy hová tűnt az ilyenkor szükséges és elvárható klasszikus és kurrens nemzetközi szakirodalom a hivatkozott szerzők közül (15-17.). Igen elnagyolt azonban a nemzeti identitás definíciója (18-19.). Itt több „iskola” van, amit egy hasonló jellegű összefoglaló alfejezetben említeni gyümölcsöző lett volna: így például, egyfelől Ernest Gellner nemzetfelfogása, másfelől Anthony Smith etnicitás-fogalma, melyeket akkor is szükséges volna ismernünk, ha nem kifejezetten ez lenne a témánk, hiszen a nemzettudatról folyó mai társadalomtudományos gondolkodás két alapvető irányzata. A legsúlyosabb problémák az I/3. alfejezetben tűnnek fel. A szerző itt feladva maradék független társadalomtudósi pozícióit, megpróbál igazságot szolgáltatni egy évszázados vitában, a népiek és az urbánusok között, úgy, hogy maga is a néhány oldallal előbb még sajátkezűleg felvázolt előítéletes gondolkodás csapdájába esik: az urbánusokat elmarasztalja, a népieket megdicséri. Mi több, a tettek mezejére lépne, „végső soron egy korszerű nemzettudat kiépítése továbbra is előttünk álló feladat”- írja (26.), illetve, hogy „politikai csatározás helyett ideje lenne, hogy legalább az alapvető kérdésekben konszenzus alakuljon ki: ez erősítené mind belpolitikai stabilitásunkat, mind nemzetközi pozícióinkat” (27.). A szerepzavar jól látszik a hivatkozott szerzőkön keresztül is: a fentieket nem szociológusok, hanem aktív politikusok (Fekete Gyula, Pozsgay Imre) támasztják alá. Sz. Dévai Judit még Voltaire-t is megbírálja, anélkül, hogy az ismert aforizmát, „először ember vagyok, s csak utána francia”, kutatási területére, az etnicitásra kiterjesztené, és saját felfogását tisztázná.

A második fejezet a szlovákiai magyar kisebbség 1919-et követő történelmének összefoglalása, sérelmeinek ötletszerű egymás mellé rendelése, e tekintetben tehát hiányos és redundáns. Nem tudjuk meg belőle, hogy a szerző miért éppen ezeket a

történelmi tényeket emelte ki a többi közül, s hogyan kapcsolódnak szűkebb témájához, a komáromi magyar tannyelvű gimnáziumhoz.

A harmadik fejezet egyrészt a gimnázium történetét foglalja össze elsősorban az évkönyvek alapján. Az évkönyvekből készített statisztikák egyetlen szépséghibája, hogy az össz-szlovákiai adatok hiányában nem tudjuk értelmezni az arányokat: a továbbtanulási adatok így a levegőben lógnak. A fejezet második fele a történelemlékek elemzését ígéri, jelesül, hogy „milyen magyarsággép bontakozik ki” a tankönyvszövegek alapján (54.). S bár a szempontrendszer izgalmasnak látszik („jelenlegi politikai határok visszavetítése, a magyar-szlovák közös múlt elhallgatása, a sorsközösség hiánya, szláv elnyomatás-negatív magyarsággép, történelmi tények kontra történelemtanítás, osztályharcos szemlélet”), az elemzés elmarad, Sz. Dévai Judit „csemegéz” a tankönyvekből, nem pedig szisztematikusan és módszeresen vizsgálódik. Pedig a téma igazán izgalmas volna: milyen képet rögzítenek a szlovákból egy az egyben lefordított történelemlékek a magyarokról? A szövegelemzésnek azonban szintén van metodológiája. Akár a hagyományos tartalomelemzés, akár az újabb diskurzus-analízis módszerét választjuk, vannak módszertani szabályok, melyeket be kell tartanunk. A „csemegés”, a szemelgetés nem a legalkalmasabb „módszer” szövegek szociológiai feldolgozására. Az így feltárt magyarsággép nem mond sokat, tudnunk kellene hozzá például a szlovákokról kialakított képet is. Ahogy azt sem ártott volna hangsúlyozni, hogy a történelemtanítás a rendszerváltást megelőzően az összes szocialista országban a tömeges ideológiai és politikai befolyásolás egyik legfontosabb eszköze volt: lett legyen az kisebbségi vagy többségi oktatás. Ennek a jelenségnek az általános torzító hatását nem ártott volna figyelembe venni.

A legtöbb módszertani problémát „Az empirikus vizsgálat” címet viselő negyedik fejezet rejti magában. A szerző egy kérdőíves adatfelvétel eredményeit dolgozza fel e fejezetben. Vegyük sorra az adatfelvétellel és elemzéssel kapcsolatos összes kifogásunkat:

A szerző 59 negyedik évfolyamos gimnáziumi diákkal vette fel a kérdőívet. Ezt az 59 főt kell tehát mintául tekintenünk. Nos, a „mintakicsiség” már maga meghatározná a szociológiai elemzés módját és határait: egy 59 elemes mintából nem szokás keresztábrákat készíteni és az összefüggéseket százalékosan kiértékelni. A szerző mindkét hibát elköveti. Ugyanis anélkül, hogy a magyarázó változókat egy regresszió-analízis segítségével kiválasztaná, a szülők foglalkozását és iskolai végzettségét tekinti a nemzeti identitást magyarázó változóknak, s a kérdőív bármely kérdésére adott válaszok kiértékelésénél ezen változókhoz nyúlva magyarázza a válaszok közötti eltéréseket. Kettős hibát követ el tehát: a mintanagysághoz képest túlméretezett statisztikai apparátussal dolgozik (keresztábra, százalékos kimutatások), ötletszerűen (és matematikailag nem bizonyítottan) választja ki magyarázó változóit. S itt kell jóindulatúan megjegyeznünk, hogy ez utóbbi már szinte mindegy is lenne, az alacsony mintaelemszám eleve kizárja bármilyen korrektségi statisztikai elemzés lehetőségét. Célszerűbb lett volna a kérdezést az egész gimnáziumra kiterjeszteni, vagy más, kvalitatív módszereket választani (például mélyinterjúkat készíteni az adott osztályok diákjaival és azokat elemezni). Hasonlóképpen hasznos lett volna a saját eredményeket hasonló témájú kutatások eredményeivel összevetni (különösen akkor, ha a szerző mások, így például a recenzens hasonló témájú kérdőívét a copyright jogok tiszteletben tartása nélkül felhasználta saját kérdőíve elkészítésekor).

Nos, ha eltekinthetnénk a fenti hibáktól, akkor is vannak még kivetnivalók az „empirikus vizsgálatban”. Feltétlenül hiányzik a magyarázó változók (szülők iskolai végzettsége, foglalkozása) behatóbb vizsgálata (74-75.), itt érdemes lett volna bemutatni az össz-szlovákiai foglalkozási statisztikákat az adott korcsoportokra nézve, hogy megtudhassuk, mennyiben sajátos a magyar nemzetiségű szülők helye a szlovák foglalkozási szerkezetben.

További gyengesége a kötetnek, hogy Sz. Dévai Judit nem elemezte a nyitott kérdésekre adott válaszokat, hanem azokban is csak „csemegézett” (például 104.), a válaszokat „igazságtartalmuk” szerint ítélte meg, és nem próbálta a „hamis” vagy „hibás” válaszokat értelmezni.

A szerző az empirikus vizsgálatban is olykor túlzásokba esik, és elemző helyett ítészi szerepbe bújik (lásd 115.), így eshet meg vele, hogy egy helyütt egyenesen vegyesházasság-ellenes propagandát fejt ki, míg másutt a vulgárszurnalizmusba torkollik szövege (s itt a szakmai „legitimációt” a Panoráma-szerkesztő Kalmár jelenti).

Nem csoda hát, hogy a könyv befejezésekképpen nem az ilyenkor szokásos szociológiai következtetéseket vonja le Sz. Dévai Judit - például, hogy az apa iskolai végzettsége jobban magyaráz, mint a foglalkozás stb. -, hanem szövege politikai propagandaanyaggá válik, melyben Székely András Bertalan *Hont lenni a hazában* című előadásának nemzeti megbékélés-programját idézi, mit is kell tennie a szlovákiai magyarságnak ahhoz, hogy „kivívhasa az őt megillető demokratikus szabadságjogokat”. Nem inkább szociológiai kérdésfeltevésekre adott szociológiai magyarázatokkal kellett volna szolgálni a „tudományos önismeretet”?

Kovács Éva